

1918-1920-ci illərin "Azərbaycan" qəzetində Qarabağ məsələsi

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin mətbu orqanının yaradılması hökumətin qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri sayılırdı. Hökumətin ciddi söyləri nəticəsində 1918-ci il sentyabrın əvvəllərində Gəncədə "Azərbaycan" adlı hökumət qəzetinin nəşri haqqında qərar qəbul edildi.

Qəzetin ilk nömrəsi 1918-ci il sentyabrın 15-də Gəncədə Yelizavetpol qubernatorunun mətbəəsində çap olundu. "Azərbaycan" qəzetinin ilk nömrəsi dörd səhifədən ibarət olmuşdur ki, onun da iki səhifəsi Azərbaycan, iki səhifəsi isə rus dillərində çap olunmuşdur. Qəzetin "Heyəti təhriyə" imzası ilə işıq üzü görən ilk sayında "Bakının süqutu" haqqında həm Azərbaycan, həm də rus dillərində yazılar dərc edilmişdir. "Azərbaycan" qəzetində ölkəmizdə və dünyada baş verən ictimai, iqtisadi və siyasi proseslərə, həmçinin erməni-müsəlman toqquşmasına və ziddiyyətlərinə, bu toqquşmaların Rusiya mətbuatında necə əks etdirilməsinə diqqət yetirilirdi.

"Azərbaycan" qəzetinin səhifələrində müxtəlif rubrikalar, o cümlədən "Hökumət qərarları", "Rəsmi xəbərlər", "Teleqraf xəbərləri", "Xarici xəbərlər", "Azərbaycanda", "Bakı xəbərləri", "Rusiyada", "Ermənistanda", "Gürcüstanda", "Türkiyədə", "Türkiyə mətbuatı", "Qəzetlərdən", "Sülh ətrafında", "İrəvan müsəlmanlarının həli", "Teatr və musiqi" və s. var idi. "Azərbaycan" qəzetinin səhifələrində M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli, Xəlil İbrahim, Fərhad Ağazadə, Hacı İbrahim Qasimov, Məhəmməd ağa Şaxtaxtı, Adilxan Ziyadxan, Əliabbas Müzhib, Şəfiqə Əfəndizadənin və başqalarının tariximizə, ədəbiyyatımıza və iqtisadiyyat, sənaye, ticarət tariximizə, maarif, mədəniyyət, siyasi vəziyyətimizə və s. mövzularda seriyalarla məqalələri dərc olunmuşdur.

"Azərbaycan" qəzetinin ilk nömrəsində Avropa müharibəsinin başladığı andan "Zaqafqaziyanın müsəlman əhalisi üzərində törədilmiş zorakılıqların təhqiq edilməsi və əhaliyə vurulmuş ziyanın həcminin müəyyən edilməsi" üzrə komissiyanın yaradılması haqqında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin 15 iyul 1918-ci il tarixli qərarı yerləşdirilmişdi. Həmin nömrədə məlumat verilir ki, İrəvan quberniyasındakı müsəlmanların vəziyyəti olduqca acınacaqlı və təsvirəməzdir. Cari il aprel ayının sonlarında dağıdılaraq talan edilmiş müsəlman kəndlərinin sayı 199, həmin kəndlərin əhalisinin sayı 135 min nəfər olmuşdur ki, onların da bir hissəsi ermənilər tərəfindən öldürülmüş və acından qırılmışdır, bir hissəsi isə türk qoşunlarının tutduğu ərazilərə köçmüşdür. Zaqafqaziyaqda vəziyyətlə tanış olmayan bu sətirləri oxuyan oxucu heyrətə gələr. Müsəlmanların, guya, yazıq və müdafiəsiz xristian xalqı olan ermənilər üzərində zorakılıq etdiyi haqqında ermənilərin xarici mətbuatda ardıcıl olaraq hər gün car çəkdiyi halda, birdən bəlli olur ki, zorakılıq, əksinə, ermənilər tərəfindən müsəlmanlara qarşı həyata keçirilmişdir.

"Azərbaycan" qəzetində ölkəmizin qədim guşələrindən biri olan Qarabağda, xalqımızın tarixi diyarlarından biri sayılan bu dilbər guşədə baş verən hadisələrə və onun vəziyyətinə, ümumiyyətlə, Qarabağ məsələsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Təsədüfi deyil ki, "Azərbaycan" qəzetinin rus dilində nəşrinin redaktoru olmuş İbrahim Xəlilin eyni vaxtda həm Azərbaycan, həm də rus dillərində "Qarışıq günlərdə Qarabağ vəziyyəti" ("Polojenie Karabaxa v smutnie dni") sərlövhəli silsilə məqalələri dərc edilmişdir. Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar jurnalist Akif Aşırılıın "Xəlil İbrahim. İstiqlal yazıları" adlı kitabında o cümlədən qeyd edilir: "1917-ci ilin oktyabr ayından sonra Qarabağdakı vəziyyəti təsvir və təh-

lil edən İbrahim Xəlilin qeydlərindən anlaşılır ki, Qafqaz İslam Ordusu ilə yanaşı, Azərbaycan hərbi qüvvələri Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşdüğü vaxtlarda Xəlil İbrahim Şuşada olub və Qarabağda cərəyan edən hadisələri "Qarışıq günlərdə Qarabağın vəziyyəti" adlı məqaləsində təfsilatı ilə qeyd əlibdir".

1918-ci ilin 31 Mart soyqırımından sonra doğulduğu yurda qayıdan X.İbrahim Qarabağda cərəyan edən hadisələri təfsilatı ilə qələmə alır, Şuşanın 12 silahlı erməni kəndi tərəfindən mühasirədəki vəziyyətinə, əhalinin çarəsizliyinə toxunur. Əsgəran keçidinin erməni silahlıları tərəfindən zəbtindən sonra Şuşanın ətrafı ilə əlaqəsi kəsilir və nəticədə orada ərzaq və su qıtlığı yaranır. Həmin vaxtlar Şuşada yaşayan əhalinin sayının 40 minə yaxın olduğu və onların da əksəriyyətini müsəlmanlar təşkil etdiyi bildirilirdi. Hələ bu az imiş kimi ermənilər özlərinin "milli qəhrəman" saydıqları Andranik və Şahnazaryanın tezliklə Şuşaya gələcəyi haqqında şayiələri ilə müsəlman-türk əhalisinin narahatlığını artırırtdılar.

Şuşa əhalisi şəhər komendantı Həsən Bəsrri bəyin rəhbərliyi ilə özünü müdafiə qüvvələri yaradır, səfərbərlik elan olunur. 15 yaşından 60 yaşınadək kişilər siyahıya alınır və onlara hərbi təlimlər keçirilirdi. Mühasirə vaxtı Şuşanı tif epidemiyası bürüyür və hər gün 30-40 adam bu bəladan dünyasını dəyişirdi. Digər tərəfdən, ərzaq və su qıtlığı əhalinin sabaha umidini azaldırdı. Belə ağır və çətin durumda Azərbaycan-Türkiyə hərbi birliyi və yerli könüllü dəstələrdən formalaşan Qafqaz İslam Ordusu Qarabağın harayına yetişir. Cəmil Cahid və İsmayıl Həqqi bəyin dinc yolla ermənilərin təslimi haqqındakı ultimatumu öz işini görür. Xəlil İbrahimin yazdığı kimi, bir güllə atmadan Şuşa azad olunur.

Xəlil İbrahimin 21(8), 23(10), 28(15) oktyabr 1918-ci il və 1 noyabr (19 oktyabr) 1918-ci il tarixli "Azərbaycan" qəzetinin anadilli və rusca nəşrində davamlı 4 nömrədə dərc olunan "Qarışıq günlərdə Qarabağın vəziyyəti" ("Polojenie Karabaxa v smutnie dni") məqaləsi Qafqaz İslam Ordusunun Qarabağ hərəkəti tarixinin öyrənilməsində əhəmiyyətlidir. "Azərbaycan" qəzetində erməni-müsəlman toqquşmalarının Rusiya mətbuatında necə əks etdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilirdi. Məsələn, qəzetin 8 dekabr 1918-ci il tarixli, 55-ci sayında qeyd edilirdi: "Biz azərbaycanlılar siyasətdə hələ bisməmişik, digərlərinin, xüsusilə bizim bədxahların istifadə etdikləri üsullardan istifadə edə bilmirik. Biz bütün Avropaya səs-küy salıb böyük dünyanı kəndərindən çıxara bilməmişik, hətta Avropada hamılıqla qəbul edilmiş qaydada özümüzə yaxşı bir dövrü mətbuat yarada bilməmişik. Erməni-müsəlman toqquşmalarının ilk acınacaqlı günlərindən başlayaraq Rusiyanın tərəqqipərvər mətbuatının böyük əksəriyyəti müsəlmanlara qarşı münasibətdə düşmənçəsinə mövqe seçdilər, müsəlmanları irticaçılıqda, onları mütləqiyyətin dayağı olmaqda, qaragüruhçülüğa meyilli olmaqda, vəhşiliklərdə və s. günahlandırdılar. Hər-dən belə məzəli hallar da olurdu ki, onların böyük "akademik" orqanlarında, guya, müsəlmanlar tərəfindən məhv edilmiş Qafqazda heç vaxt mövcud olmayan şəhərlərin adları da peyda olurdu. Rusiyanın paytaxt mətbuatlarında belə hay-küyün yaradılması Avropa və dünya mətbuatına da təsirsiz ötürmüşür və müsəlmanlar haq-

qında Qustav Emarın romandakı hansısa qırmızı dərilinin təəssüratını yaradırdı. "Müsəlman vəhşiliklərinin qurbanları haqda isə müxtəlif ölkələrin parlamentlərində sorğu edilirdi. "Qafqazda həmişə "döyülmüş döyülməmiş" daşıyıbdır və bizim vəziyyətimiz də həmin bacarıqsız yekpər oğlanın vəziyyətini xatırladır. Bütün bunlar bizim hay-küy sala bilmədiyimiz, həmçinin "yaxşı mətbuat" yarada bilmədiyimiz ucbatından baş veribdir. Biz öz məqsədlərinə çatmağın yolundan baş açmayan siyasi rəqiblərimizə oxşamağı bacarmırıq və bunu istəmirik də. Biz sakitcə və soyuqqanlıqla, öz haqlılığımızı dərk edərək, təmiz vicdanla öz məqsədimizə doğru irəliləyirik və inanırıq ki, bizimlə yanaşı olan gözlərini ədavət və eqoist, tamah hissələri tutmayan hər kəs və millətlər tərəfindən bizim loyallığımız, səmimiyyətimiz və urəyi açıqlığımız tanınacaqdır. Fakt meydandadır. İstəyən yoxlaya bilər".

Tarix şahiddir ki, XX əsrdən başlayaraq erməni daşnakları əsassız olaraq Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli sürürlər. Bu hal indiki dövrdə də davam edir. Hazırkı dövrdə "xalqların öz müqəddəratını təyin etmək" şüarı altında təcavüzkar erməni millətçiləri və onların havadarları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisini parçalamaq cəhdləri davam edir. Bütün bunlar təcavüzkar erməni millətçiləri tərəfindən yürüdülmən və perspektivi olmayan köhnə, iyrenc siyasətin davamıdır. Hazırda Azərbaycana qarşı irəli sürdükleri ərazi iddialarının əsassız olduğunu və onun iflasa uğradığını görən erməni millətçiləri və onların havadarları dünya ictimaiyyətinin fikrini azdırmaq məqsədilə elan edirlər ki, artıq onların Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları yoxdur və Dağlıq Qarabağı müstəqil dövlət kimi qələmə verməyə, xalqımızın qədim yurdlarından biri olan Qarabağı Azərbaycanla qarşı-qarşıya qoymağa çalışırlar ki, bu da erməni millətçilərinin növbəti cəfəngiyyətidir. Çünki Qarabağ Azərbaycan xalqının tarixi beşiyidir, əzəli və əbədi torpağıdır. Qarabağı Azərbaycanla qarşı-qarşıya qoymaq cəhdləri ermənilər tərəfindən hələ 100 il bundan əvvəl 1918-1920-ci illərdə də edilmiş və əlbəttə ki, heç bir müvəffəqiyyətə nail olmamışdılar. 21(8) oktyabr 1918-ci il tarixli, 14 Nəli "Azərbaycan" qəzeti yazırdı: "...ermənilər müsəlmanları qışda Qarabağ respublikasını tanımağa məcbur etmək istədilər. Ermənilər qurultay çağırdılar... həmin qurultayda ermənilərin əsl siyasəti siması üzə çıxdı. Qurultayın çağırılmasına qədər olan müddətdə ermənilərin tənənə ilə elan etdikləri sosializm, qardaşlıq, ədalət kimi şüarları unuttular. Səhnədə yalnız daşnakların dar millətçiliyi qaldı. Sırf daşnaklardan ibarət hökumət yaradıldı və onlar yalnız Andranik və Şahnazarovun gəlişini gözləyirdilər ki, müsəlmanlara güc tətbiq etməklə özlərinə tabe etsinlər". Lakin Azərbaycan hökuməti erməni millətçilərinin bu niyyətlərini alt-üst etdi. 1919-cu ilin yayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qəti mövqeyi və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində respublikanın Qarabağda suveren hüquqları bərpa edildi. Parisdə olan Azərbaycan nümayəndələrinə göndərilən məlumatda qeyd edilirdi: "Qarabağ adlandırılan məsələ qəti şəkildə həll edildi... 7-ci erməni qurultayında Qarabağ ermənilərinin nümayəndələri Azərbaycan hökumətinin hakimiyyətini tanımaq haqqında Qarabağın general qubernatoru Xosrov bəy Sultanova saziş bağladılar".

*Rafiq SƏFƏROV,
Milli Arxiv İdarəsinin
baş məsləhətçisi*